

– Hakemli Makale –

ORYANTALİST DOZY’NİN KUR’AN HAKKINDAKİ İDDİALARINA İSMAİL FENNÎ ERTUĞRUL’UN VERDİĞİ CEVAPLAR*

Hakan UĞUR

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Ü. Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
hakanugur1@hotmail.com

Öz

Pek çok araştırmacıya göre 11. yüzyıldan itibaren İslâm ve Kuran hakkında yapılan oryantalist çalışmalar, 19. yüzyıldan itibaren akademik bir disipline kavuşmuş ve nispeten biraz daha ılımlı bir form kazanmıştır. Bu çalışmaların en çok yoğunlaştığı konuların başında Hz. Peygamberin Allah tarafından gönderilmediği ve Kur’an’ın insan ürünü bir kitap olduğudur. 19 ve 20. Yüzyılda Müslümanlar bu saldırılara karşı reddiye türü eserler yazmaya başlamışlardır. İsmail Fennî Ertuğrul, oryantalist Reinhardt Dozy’nin İslam hakkında iftiralarla dolu olan ve Abdullah Cevdet tarafından “*Tarih-i İslâmiyyet*” adıyla Türkçe’ye tercüme edilmiş olan “*Essai sur l’Histoire de l’Islamisme*” başlıklı eserinin Müslümanların zihinlerini bulandırmaması için “Kitab-ı İzâle-i Şükûk” adlı eseri kaleme almıştır. Ertuğrul bu eserde Dozy’nin İslâm, Kur’an ve Hz. Peygamber hakkında ileri sürdüğü iddia ve saldırıları başlıklar halinde ele alarak cevaplandırmış ve bu reddiyede Fransızca kaynaklardan istifade ederek modern bilimin imkânlarını kullanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, İsmail Fennî Ertuğrul, İzale-i Şükûk, reddiye, vahiy.

İsmail Fenni Ertugrul's Answers to Orientalist Dozy's Claims About the Qur'an

According to many researchers, orientalist studies on Islam and the Qur'an conducted since the 11th century have gained an academic discipline and a milder manner since the 19th century. The foremost topics these studies concentrated on have been the claims that the Prophet Muhammad was not sent by God and that the Qur'an was a human product. In the 19th and 20th centuries, muslim scholars have begun to write rebuttals against those assaults. İsmail Fennî Ertuğrul wrote the book “*Kitab-ı İzâle-*

* Bu makale, 19.9.2011-23.9.2011 tarihleri arasında İstanbul’da Kur’an ve Tefsir Akademisi tarafından düzenlenen “Osmanlı Toplumunda Kur’an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II” adlı sempozyumda sunulan tebliğden üretilmiştir.

i Şükûk” in order to prevent muslims to be perplexed by the orientalist Reinhardt Dozy's book “*Essai sur l’Histoire de l’Islamisme*” which was translated into Turkish by Abdullah Cevdet as “*Tarih-i İslâmiyyet*” and filled with slanderous attacks against Islam. In this work, Ertugrul rebutted the claims about and attacks against Islam, the Qur’an, and the Prophet alleged by Dozy in titles. In his rebuttal, Ertuğrul used the methods of modern science referring to the sources written in French.

Key Words: Orientalism, İsmail Fennî Ertuğrul, İzale-i Şükûk, rebuttal, revelation.

GİRİŞ

“Doğu bilim” olarak çevirebileceğimiz oryantalizm genel anlamda, Batılı bilim adamları tarafından, Yakın, Orta ve Uzak Doğu’nun dili, edebiyatı, uygarlığı ve dinleriyle incelenmesi anlamına gelir. Dar anlamda ise, Müslüman Doğu’nun, edebiyatıyla, tarihiyle, inançlarıyla, hukuk yapısıyla ve genel olarak medeniyetiyle ilgilenen Batı araştırmaları olarak tanımlanır.¹ Oryantalist çalışmaların Avrupa’daki geçmişi, çok gerilere kadar uzanır. Birçok araştırmacıya göre başlangıcı 1312’deki Viyana Konsili kararlarına dayandırılan² oryantalizmin temellerini 1095 yılında başlayan Haçlı Seferlerine dayandırmak mümkündür. Batıdaki olumsuz İslâm algısı ile Haçlı Seferleri arasında karşılıklı sebep-sonuç ilişkisi vardır.³ Yaklaşık olarak 11. Yüzyılda başlayan oryantalist çalışmaların tarihinde 18 ve 19. yüzyıllarda önemli bir değişim oldu. Bu dönemde, oryantalizm, Avrupa’nın değişik ülkelerinde oluşturulan kurumlarla oryantalizm, akademik bir disiplin haline geldi. Bu dönemde, İslam ve Müslümanlar hakkında hazırlanan eserlerde, ilmi esaslara ve tarafsızlığa daha çok riayet edildiği görülür.

Hollandalı oryantalist Reinhardt Pieter Anne Dozy’nin (ö.1883) yazdığı “*Essai sur l’Histoire de l’Islamisme (571-1863)*” (İslâmcılık Tarihi Üzerinde Bir Deneme) adlı eser⁴ Abdullah Cevdet (ö. 1932) tarafından 1908 yılında “*Tarih-i İslâmiyyet*” adıyla Türkçe’ye çevrilmiştir.⁵ İslam, Hz. Peygamber ve Kur’an hakkında pek çok asılsız ve seviyesiz ithamlarla dolu bu eser, Abdullah Cevdet’in tercümesi ile birlikte Osmanlı toplumunda kısa zamanda yayılmış ve İslam hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan gençliğin din konusunda

¹ Zakûk, M. Hamdi, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı*, Trc. Abdülaziz Hatip, Işık Yay., İzmir, 1993, s. 8.

² Öztürk, Mustafa, “Oksidentalizm Bağlamında Afgânî-Abduh Ekolü”, *Marife*, sy. 3, s. 48.

³ Karlığa, Bekir, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 109.

⁴ Abdullah Cevdet, Dozy’nin bu eserinin Müslümanlar için en faydalı kitap olduğunu, İslâm tarihi kaynaklarından daha güvenilir bir eser olduğunu tercümenin girişinde ifade etmiştir. Onun Dozy’nin eserini temize çıkarıcı bu sözleri muhafazakâr çevrelerde büyük tepki toplamıştır. Kitaptaki İslâm karşıtı fikirler gençleri ifsat ederek pek çoğunda ruhi bunalımlara sebep olmuş, nihayet bazı tıbbiyeli öğrencilerin intihar etmelerinde etkili olmuştur. Bu yoğun tepkilerin bir sonucu olarak kitap yasaklanmış ve toplatılmıştır. Bkz. Özdemir, Mehmet, “Dozy”, *DİA*, İstanbul 1994, IX/515.

⁵ Cevdet, Abdullah, *Tarih-i İslâmiyyet*, Matbaa-i İctihad, Mısır 1908.

buhrana girmesine sebep olmuştur. Dînî konularda ehil olan âlimlerin, eserin iddialarına karşı gereken tepkiyi vermekte gecikmesi üzerine, daha çok felsefi konularda yaptığı yayınlarla tanınan İsmail Fennî Ertuğrul, Dozy'nin iddialarına karşı bir reddiye olmak üzere *Kitab-ı İzâle-i Şükûk* adlı eserini neşretmiştir. Ertuğrul, kitabında, Dozy'nin dile getirdiği iddia ve suçlamaları temel alarak oryantalistlerin iddialarını geniş bir boyutta ele alır ve değişik yönleriyle cevaplamaya çalışır.

Ertuğrul'un *Kitab-ı İzâle-i Şükûk* adlı eserinde, İslâm hakkındaki pek çok iddia cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Biz bunlardan, Kur'an hakkındaki iddiaları ve cevaplarını ele alacağız. Bu konuları da birkaç başlık altında inceleyeceğiz:

1. Kur'an'ın Kaynağı

Kur'an hakkında çalışmalar yapan oryantalistlerin en çok üzerinde durdukları konu, vahyin kaynağı meselesidir. Kur'an vahyinin ilâhîliğine inanmayan oryantalistlerin, ona gayri ilâhî bir kaynak arama çabası içinde olduklarını görürüz. Bu kaynağın Yahudilik mi, yoksa Hristiyanlık mı olduğu, müsteşrikler arasında çekişmelere konu olmuştur. Bu konuda müsteşrikler beş değişik görüş ortaya koymuşlardır. Bazılarına göre Kur'an'ın kaynağında Yahudi tesiri vardır. Bazılarına göre Hristiyan tesiri, bazılarına göre ise hem Yahudi hem de Hristiyan tesiri vardır. Bazı müsteşrikler Kur'an'da putperest etkisi olduğunu düşünür. Bir grup müsteşrik ise bunların dışında bir metod takip eder.⁶ Kur'an'ın ilahi bir kaynağa dayandığının reddedilmesi amacıyla vahyin melekten Hz. Peygamber'e aktarıldığı süreç hakkında şüphe uyandırmak üzere oryantalistlerce birtakım teoriler ortaya atılmıştır. Bu farklı teoriler değişik isimlerle işlenmeye çalışılmış, tutmayınca da yeni iddialar ortaya atılmıştır. Bu konuda Dozy'nin iddialarını ve Ertuğrul'un ona verdiği cevapları ele alalım:

a) Vahyin Alınması (Telakkî-i Vahiy)

Oryantalistler, Hz. Peygamber'in getirdiği vahyin gayri ilâhî olduğunu ortaya koymak adına, vahiy alma esnasında (telakkî-i vahiy) Hz. Peygamber'de hâsıl olan birtakım halleri de değişik hastalıkların göstergesi olarak kabul etmişlerdir. Dozy, bu hallerin, önceleri sara hastalığına delâlet

⁶ Akdemir, Salih, "Müsteşriklerin Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed (SAV)'e Yaklaşımları", *AÜİFD*, XXXI/193. Kur'an'ın kaynağı tartışmaları hakkında bkz. Gökkir, Bilal, "Oryantalist Literatürde Kur'an'ın Kaynağı Tartışmalarının Kaynağı Disiplinlerarası Bir Yaklaşım", *Bilimname*, Sayı 7, ss. 29-40.

ettiğinin düşünöldüğünü, fakat son olarak aynı zamanda bir doktor olan müsteşrik Sprenger tarafından histeri krizinin göstergesi olarak kabul edildiğini ifade eder.⁷ Ertuğrul, Dozy'nin Hz. Peygamber'e yönelik histeri (halüsinasyon) iddiasını cevaplandırırken, konunun müteahhasısı olarak, Paris Üniversitesi ile bir bîmârhanenin tabibi ve müteaddit cemiyet ve akademilerin azasından olan Bayer de Buamon (A. Baiere de Boismont)'un "*İhsâsât-ı Hayâliyye*" (*Des Hallucinations*) adlı eserinden uzun bir alıntı yapar. Bu eserde, Hz. Peygamber'in fedakârlıklarla dolu hayatı, putperestliği yıkıp yerine ruhani bir dini ikame etmesi, memleketini barbarlıktan kurtarması, sebat ve metanet göstermesi gibi hususlar vurgulanarak bu hallere sahip bir kişinin delilikle itham edilemeyeceği söylenir. Ertuğrul der ki; Dr. Rönolden'in (Renaulden) de zikrettiği gibi, Hz. Muhammed'in başardığı işleri, sahip olduğu dehâ, sebat ve metaneti ancak sağlıklı ve kâmil bir fitrat üzere yaratılmış bir zat yapabilir. Bunlar, fizikî ve rûhî hastalığı olan kişilerin yapabileceği bir iş değildir.⁸

Dozy, eserinde histeri (isteryai adali) hastalığının fizikî ve ruhsal belirtilerini anlatır. Hastalığa yakalananlarda kasların kasılması ve açılması, dudakların ve dilin titremesi, gözlerin sağa sola dönmesi, başın kendi kendine hareket etmesi, hamle şiddetli geldiği zaman yere düşme, nefes alma zorluğu gibi fiziksel; yalan ve aldatmaya bazen kabiliyetli olmak, bazen olmamak, şehvetli ve heyecanlı olmak, uyanık iken rüya görmek, halüsinasyon görmek veya işitmek, illüzyon yani mevcut bir şeyi yanlış görmek veya hissetmek gibi psikolojik belirtilerinin olduğunu belirtir. Bunların yanı sıra bu hastalığa yakalananların fikirlerinde tazelik, ulviyet ve zahirî bir asliyet hali olduğunu ekleyerek Hz. Peygamber'in vahiy alma esnasındaki halini bir hastalığa indirgemek için zemin hazırlamaya niyet etmiştir. Nihayet, "Muhammed'in peygamberlikten önceki hayatında da inanıp inanmadığını bilmek muhaldir." diyerek okuyucularda şüphe oluşturmaya çalışmaktadır.⁹ Ertuğrul, "Müslümanlar içinde bu tuzağa düşecek ahmaklar çok azdır, çünkü Peygamberimizin sözleri, fiilleri ve evsafı en küçük ayrıntısına kadar tespit edilmiştir ve kitaplarda yazılıdır"; der. İtirazı şöyle devam eder: Bir hastalığın teşhis edilmesi için hastanın bizzat muayene edilmesi gerekir. Muayene edilmesi durumunda bile pek çok defa hastalık teşhis edilemez. Hz. Peygamber hakkında böyle bir ihtimalin olmadığı açıktır. Üstelik Hz. Peygamber'den bahseden kaynaklar incelendiğinde onun, Dr. Aloys

⁷ Ertuğrul, İsmail Fennî, *Kitab-ı İzâle-i Şükûk*, Orhaniye Matb., İstanbul 1928, s. 7.

⁸ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, ss. 7-8.

⁹ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, ss. 8-11.

Sprenger'in bahsettiği belirtilerden ne kadar uzak olduğu açıkça anlaşılır. Ayrıca kabileleri birbiri ile sürekli bir savaş halinde olan Arap milletini bir kelime üzerinde birleştirerek birbirleri ile kardeş yapmak, putperestliği ve her türlü kötü adetlerini yok etmek, onlara komutanlık etmek, bütün dinî ve dünyevî işlerini yoluna koymak gibi işler, hasta ve vehimli bir insanın kârı değildir. Bu ancak hilkaten ve ahlâken mükemmel bir surette yaratılmış ve Allah'ın yardımına mazhar olmuş bir zatın başarabileceği bir iştir. Dozy de bunun büyük bir başarı olduğunu itiraf eder.¹⁰ Ertuğrul, bu başarıları histerili bir hastanın meydana getirdiğinin tarihte bir örneğinin olmadığını belirterek Hz. Peygamber'in fiziken ve ruhen mükemmel halde olduğunu örneklerle ifade eder. Hz. Peygamber'in, her insan gibi zaman zaman hasta olduğunu, ancak yüzünün kızarması, sararması, yüzünden terler dökülmesi gibi hallerin vefat edeceği sırada gerçekleştiğini bildirir. Histeriye tutulmuş kişilerin gördüğü hayallerin onda korku ve heyecan hissi uyandıracığını, Hz. Peygamber'e gelen vahyin vehim değil hepsi de gerçekleşmiş olan hakikatler olduğunu, peygamberliğinden önceki dönemde ve peygamberliğinin ilk yıllarında gördüğü rüyaların ise Hz. Hatice'nin şehadetiyle gerçekleştiğini anlatır. Şu hâlde, Ertuğrul'a göre, bazı Avrupalı âlimlerin de itiraf ettikleri gibi Hz. Peygamber'in müşahedatını hayali duygular (ihsâsât-ı hayâliyye) olarak nitelemek, sapıkça bir iddiadır.¹¹ Bu iddia hem Hz. Peygamber'in, ilmî kaynaklarla tespit edilmiş olan hayat hikâyesine aykırıdır ve delillere dayanmamaktadır, hem de yazarın işaret ettiği gibi tıbbî verilere uygun düşmemektedir.

b) Muvafakat-ı Ömer

Ertuğrul, "Hz. Ömer'in vahiyler üzerinde tesiri olduğunu ve bazı emirlerin Hz. Ömer tarafından gerekli görüldükten sonra vahyedildiğini Hz. Peygamber'in itiraf ettiği ve bu durumda, Kur'an'ın ilâhî kaynaklı olması konusunun şüpheli hale geleceği"¹² şeklindeki Dozy'nin iddiasını dile getirerek bu iddiayı kitabında cevaplandırmıştır. Hz. Peygamber gerek kendisine sorulan sorular gerekse başına gelen hadiselerin gereği olarak bazı hususlarda ilâhî vahyi bekler ve Allah'tan aldığı emirler doğrultusunda hareket ederdi. Bedir savaşında alınan savaş esirlerinin öldürülmesi, içkinin haram kılınması, Hz. Peygamber'in evine izinsiz girilmemesi, Hz.

¹⁰ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, s. 13.

¹¹ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, ss. 10-16.

¹² Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, s. 26.

Peygamber'in münafıkların cenaze namazlarını kılmaması gibi bazı konularla ilgili ayetler, Hz. Ömer'in isteklerine uygun şekilde inmiştir. Ancak bunlardan bazısı Hz. Ömer, arzusunu Hz. Peygamber'e arz etmeden önce inmiştir. " وَلَا تَطْرُدُ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ" (*Sabah akşam... Rablerine dua edenleri yanından kovma...*)¹³ ayeti ise Hz. Ömer'in arzusuna tam olarak aykırı bir hüküm ihtiva ediyordu. Kureyş kâfirlerinden bir grup, Ebu Talib'e gelip Hz. Peygamber'in, kendi azatlı köleleri ve yardımcılarını, yani fakir ve zayıf Müslümanları yanından kovmasını, böylece ona hürmet ve itaat edeceklerini ve bu davranışın ona tabi olmaları ve onu tasdik etmeleri hususunda faydalı olacağını söylediler. Amcası Ebu Tâlib de bunu Hz. Peygamber'e söyleyince Hz. Ömer "Böyle yapmanız da niyetlerinin ne olduğunu ve sözlerinde ne kadar samimi olduklarını anlasak..." demiştir. Ancak daha sonra, yukarıda bahsi geçen ayet nazil olunca Hz. Ömer Hz. Peygamber'in evine giderek özür dilemiş ve söylediği sözden dolayı pişman olduğunu dile getirmiştir. Bazı ayetlerin onun arzu ve taleplerine uygun olarak inmesini, kendisine "fâruk" lakabını kazandıran aklı seliminde ve isabetli görüşe sahip olmasında aramak gerekir. Bu vasıflarının gereği olarak Hz. Peygamber ve Müslümanlar için hikmet ve maslahat gereği olarak gördüğü bazı hususlarda ayet inmesi, Müslümanları neden şüpheye düşürsün ve vahyin ilâhiliğine neden zarar versin ki? Eğer Dozy'nin iddia ettiği gibi olsaydı Hz. Ömer'in arzusuna uygun ayetleri tebliğ etmektense onu şüpheye düşürmemek için bu ayetleri gizlemesi, ihtiyata daha uygun bir davranış olurdu. Dahası, öyle şüphe doğuracak bir hal olsaydı bundan ilk önce Hz. Ömer'in şüphelenmesi gerekirdi. Hâlbuki o, Yahudilerle görüşmesi esnasında onlara, "Cebrail'e düşman olan Allah'a da düşman olur." demiş ve bunu Hz. Peygamber'e gelip anlatmıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona "Ey Ömer! And olsun ki Rabbin sana muvafık ayet indirmiştir", diyerek daha önce nazil olan " فُلٌّ مِّنْ كَانٍ عَدُوًّا " (*Kim Cebrail'e düşmansa...*)¹⁴ ayetini okumuştur. Bu sözler üzerine Hz. Ömer şüphelenmek şöyle dursun, çok büyük bir memnuniyet duyarak şükretmiş ve "Kendimi İslâm dini üzere taştan daha katı ve sağlam buldum." demiştir.¹⁵

Ertuğrul'a göre vahiy başkalarının arzusuna bağlı değildir, bilâkis Allah'ın hikmeti ve iradesine göre cereyan eder. Hz. Peygamber de vahiyle

¹³ En'âm 6/52.

¹⁴ Bakara 2/97.-

¹⁵ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, ss. 26-28. Krş. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, II/288-291; İbn Kesîr, *İmadüddin Ebu'l-Fidâ İsmail ed-Dimeskî, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Mektebetü Evlâdi's-Şeyh littürâs, Cîze 2000, I/505-507.

ilgili hususlarda ne Hz. Ömer'in, ne de başka herhangi bir sahâbînin görüşüne göre hareket etmiş değildir.¹⁶

Dozy, iman eden kişilerin muhakeme ve düşünme yetisini kaybedeceğini ve dolayısıyla bu gibi durumlarda şüpheyi düşmekten uzak kalacağını söyler. Böylece Hz. Ömer ve onun gibi büyük sahâbîlerin neden Hz. Peygamber hakkında şüpheyi düşmediklerini izah etmeye çalışır. Ertuğrul bu iddiaya karşı da şöyle der: *"Oysa imana bir defa şüphe bulaştı mı artık onun muhafaza edilmesi mümkün olmaz. Hele Hz. Ömer gibi hak ile batılı ayırt etme vasfına sahip bir kişinin yalana ve aldatmaya kanmayacağı çok açıktır."*¹⁷

c) Garânîk Hadisesi

Oryantalistlerin, Kur'an'ın kaynağına yönelik iddiaları arasında önemli bir yeri olan ve çokça dillerinde doladıkları Garânîk Hadisesi, Dozy tarafından da ihmal edilmeyip kitabında ele alınmıştır.¹⁸ İsmail Fennî Ertuğrul'un bize naklettiğine göre Dozy olayı şu şekilde anlatmıştır:

"Kasas Suresi'nin 57. ayetinde "وَقَالُوا إِنَّا نَتَّبِعُ الْهُدَىٰ مَعَكَ نُنْتَخِطُكَ مِنَّا..." ("Eğer dinini kabul edecek olursak memleketimizden kovuluruz, dediler..." deniliyor ki aslı şudur: "Bu halde asla bir meyil ve bağlılık duygusuyla değil, politik sebeplerle bu üç putu (Lât, Menat, Uzza) tanımalarını Muhammed'e teklif ettiler ve bunları tanırsa kendisinin peygamberliğini kabul edeceklerini söylediler. Sonra Muhammed bu teklifi kabul etmek zayıflığında bulundu. Bunun üzerine "Necm Suresi" vahyolundu. O da bu sureyi Mekkelilere okudu. Surede şu ayetler vardı: "أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ تِلْكَ الْغَرَانِيقُ الْعَلِيَّٰنَ وَإِن شِئْنَا لَنَسْفَعَنَّهُنَّ لَنَرْتَدَّجِي" Yani "Lât'ı ve Uzza'yı ve diğer üçüncü Menat'ı görüyor musunuz? Bunlar necip kuşlardır. Bunların şefaathleri muhakkak ümit olunur." Surenin sonundaki "Allah'a secde ve ibadet ediniz." anlamındaki "فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا"¹⁹ ayeti nazil olunca hepsi alınlarını toprağa sürüp secde ettiler. Böylece Mekkeliler onu peygamber olarak kabul etmiş oldular. Ancak bu yaptığıyla Muhammed, dinin en önemli prensibini inkâr etmiş oldu. Bunun sonucu olarak samimi taraftarlarının imanları sarsılmıştı. Muhammed, çok geçmeden bu işin farkına varmış ve vicdanî harekete geçmiş olsa gerektir.

¹⁶ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, s. 30.

¹⁷ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, s. 30.

¹⁸ Garânîk meselesi hakkında bkz. Cerrahoğlu, İsmail, "Garânîk Meselesinin İstismarcıları", *AÜİFD*, XXIV/69-92; "Garânîk", *DİA*, İstanbul 1996, XIII/361-366. Konu ile ilgili rivayetleri hadis usulü ve içerik bakımından değerlendiren geniş bir risale için bkz. Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn, *Nasbu'l-Mecânîk li Nesfi Kısati'l-Garânîk*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1996.

¹⁹ Necm 53/62.

Tarih kitaplarına göre bu durumu tamir etmek için hemen kendisine Cebrail göründü, o da ertesi gün bu talihsiz sözlerini geri aldı. Tarih kaynaklarından bu hususta başka bir şey istemek haklı olmaz. Din âlimleri için bu hatayı kabul etmeye mecbur olmak zaten az bir zillet sebebi değildir. Birçok sufi müellif ise konuyu sükût ile geçiştirmiş, bazıları ise suçu şeytanın üzerine yüklemiştir. Güya şeytan Muhammed'in sesini taklit etmiş... Hadise, son dönem müelliflerinin çoğu tarafından tamamen inkâr olunmuştur. Ancak şuna inanmak için pek çok sebep vardır: Putları tasdik eden sözlerini geri alıncaya kadar belli bir zaman geçmiş olmalıdır. Çünkü Habeşistan'a hicret edenler, Muhammed ile (Mekkeli) vatandaşları arasında bir anlaşma olduğu şayiası üzerine geri dönmüşlerdir. Eğer Muhammed hatasının farkına varıp onu derhal tamir etmiş olsaydı, anlaşma haberi Habeşistan'daki muhacirlere kadar ulaşamazdı.”²⁰

Ertuğrul; Abdullah b. Abbas (ö. 68 H.), Taberî (ö. 923)²¹ ve Zemaşerî (ö. 1144) gibi müfessirlerin zayıf rivayetlere dayalı olarak olayı şu şekilde naklettiklerini zikreder: Hz. Peygamber, kavminin kendinden yüz çevirdiğini görünce, onların inkârları kendine ağır geldiğinden ve iman etmelerini çok istediğinden kavmini kendine yakınlaştıracak ayetlerin nüzulünü arzu ediyordu. Kureyşli kalabalık bir grupla birlikte otururken Necm suresinin nazil olduğunu ve onu okurken “أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ” ayetine gelince şeytanın onun lisanıyla “تلك الغرائق العلي وان شفاعتهن لترتجي” sözlerini söylediğini ve Kureyşlilerin bunu işiterek sevindiğini, Hz. Peygamber'in okumasına devam ederek sureyi tamamladığını ve secde ettiğini, beraberindeki müminlerin de onunla beraber secdeye vardığını, oradaki müşriklerin ise putlarının Hz. Peygamber tarafından övüldüğünü işittikleri için onlarla birlikte secde ettiğini ve akşam olunca Cebrail'in kendisine gelip bu “تلك الغرائق العلي وان شفاعتهن لترتجي” sözlerini kendisine tebliğ etmediğini söylemesi üzerine Efendimizin mahzun olup çok korktuğunu, “ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْفَى الشَّيْطَانَ فِي أُمَّنِيهِ ” وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْفَى الشَّيْطَانَ فِي أُمَّنِيهِ ” (Senden önce hiç bir peygamber göndermedik ki, bir şeyi arzuladığı zaman, şeytan onun arzusuna vesvese karıştırmış olmasın. Ama Allah, şeytanın karıştırdığını giderir ve ayetlerini sağlamlaştırır. Allah alîmdir, hakimdir.)²² ayetinin kendisini teselli için nazil olduğunu rivayet etmişlerdir. Görüldüğü gibi bu bilgilerle Dozy'nin naklettikleri arasında büyük benzerlik vardır. Bununla birlikte müfessirlerin

²⁰ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, ss. 33-34.

²¹ Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmi' u'l-Beyân an Te'vîl'l-Kur'an*, Mektebetü Hicr, Kahire 2001, XVI/603-609; Zemaşerî, Carullah Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf*, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad 1998, IV-204-206.

²² Hacc 22/52.

sözlerinde hayli görüş farklılıkları mevcuttur. Nitekim Hz. Peygamber'in bu sözleri hangi ortamda söylediği hakkında değişik rivayetler vardır. Hz. Peygamber'in bu sözleri namazda, Kureyşlilerin bulunduğu bir mecliste, uykuda söylediği rivayet edildiği gibi, kalbinden geçirirken sehven söylediği de nakledilmiştir. Kaynaklarda anlatıldığına göre, Hz. Peygamber her ayeti okudukça biraz beklerdi, olay esnasında bu bekleme sırasında şeytan o sözleri söylemiş, müşrikler de putlarına secde etmişlerdir. Bazı müfessirler ise bu rivayetin uydurma olduğunu güçlü delillerle ortaya koymuşlardır. Fahreddin Râzî (ö. 1209),²³ İbn Kesîr (ö. 1373),²⁴ Ebüssuûd (ö. 1574),²⁵ Sıddık Hasan Han (ö. 1889)²⁶ gibi müfessirler bunlardandır. Kâdî İyâz (ö. 1149) da eş-Şifâ adlı eserinde²⁷ bu görüşü savunmuştur.²⁸

Ertuğrul, Garânîk kıssasının uydurma olduğuna dair Fahreddin Râzî'nin (ö. 1209) Tefsir-i Kebîr ve Kâdî İyâz'ın (ö. 1149) eş-Şifâ adlı eserinden birtakım deliller nakletmiştir.²⁹ Bunlar özetle şu şekildedir:

1. Hz. Peygamber'in küfür anlamına gelecek putları tazim etmek, yalan ve iftira mahiyetindeki bir davranış olan kendisine nâzil olmayan bir şeyi Allah'a isnat etmek gibi davranışlardan uzak olduğu pek çok ayetle sabittir. Şu ayetler bunlara örnektir: “وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ” (Eğer (Peygamber) bize isnat ederek bazı sözler uydurmuş olsaydı, mutlaka onu kudretimizle yakalardık. Sonra da onun şah damarını mutlaka keserdik.)³⁰, “وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ نَ هُوَ إِلَّا وَخْيٌ يُوحَىٰ” (O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur'an, ancak kendisine bildirilen bir vahiydir.)³¹, “وَلَوْلَا أَن تَبْتَئِنَّاكَ لَفَدِّدْتِ” (Eğer biz sana sebat vermiş olmasaydık, az kalsın onlara biraz meyledecektin.)³², “لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ” (Ona ne

²³ Râzî, Fahrüddin, *Tefsiru'l-Fahri'r-Râzî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981, XXIII-49-56.

²⁴ İbn Kesîr *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, X/83-85.

²⁵ Ebüssuûd, İbn Muhammed el-İmâdî el-Hanefî, *İrşâdü'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitabî'l-Kerîm*, Mektebetü'r-Riyâdî'l-Hadîse, Riyad tsz., IV/35-36.

²⁶ Sıddık Hasan Han, *Fethu'l-Beyân fi Mekâsıdî'l-Kur'an*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut tsz., 66-71.

²⁷ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûkî'l-Mustafâ*, Câzetü Dübeyy ed-Devliyye li'l-Kur'ani'l-Kerim, Dubai 2013, ss. 643-653.

²⁸ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, ss. 34-36.

²⁹ Bkz. Râzî, *Tefsir*, XXIII/49-56; Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, ay.

³⁰ Hâkka 69/44-46.

³¹ Necm 53/3-4.

³² İsrâ 17/74.

önünden ne de ardından batıl gelemez. O, hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye lâyık olan Allah tarafından indirilmiştir.)³³

2. İbn İshak (ö. 768) bu kıssanın zındıklar tarafından uydurulduğunu söylemiş,³⁴ Beyhakî (ö. 1066) ise kıssanın nakil cihetinden sabit olmadığını ve ravilerinin zayıf (mat'ûn) olduğunu söylemiştir.³⁵ İmam Buhârî'nin (ö. 869) Sahih'inde, Hz. Peygamber'in Necm Suresi'ni okuduğunda Müslüman, müşrik, insan ve cin pek çok kişinin secde ettiği rivayet edilmiş ise de garânîk kıssasından hiç bahsedilmemiştir.³⁶ Bu hadis pek çok tarik ile rivayet edilmiştir, ancak bu rivayetlerin hiçbirinde garânîk kıssasından bahis yoktur. Ayrıca bu tariklerden pek çoğu zayıf ve uydurmadır (vâhî). Garânîk kıssasını nakleden müfessir ve tabiiinden hiçbiri makbul bir sened ile rivayette bulunmamış ve metni güvenilir bir sened ile sahabeye kadar ulaştırmamıştır. Bu konuda merfu olan rivayetler sadece Abdullah İbn Abbas (ö. 68 H.), Ebu Bişr (ö. 634), Şu'be b. el-Haccâc (ö. 701) ve Said b. Cübeyr (ö. 713) ve tariki ile gelmiştir. Bunlardan Said b. Cübeyr'in (ö. 713) rivayette kullandığı "Zannederim ki..." ifadesi, rivayetin güvenilir ve sahih olmasına engeldir. Hadis Şu'be'den (ö. 701) yalnızca Ümeyye b. Halid tarafından rivayet edilmiştir. Diğerleri hadisi İbn Cübeyr'den (ö. 713) mürsel olarak yani senedden sahabiye hazfederek rivayet etmişlerdir. Kelbî'nin (ö. 819) hadisi, onun zaaf ve kizbi sebebiyle zikre şâyân değildir. Buhârî'nin (ö. 869) naklettiği haber-i vâhid ise mütevatir olan naklî ve aklî delillere herhangi bir aykırılık teşkil etmez.

3. Rivayetin metninde birtakım farklılıklar vardır. Bazı rivayetlerde "تلك وان شفاعتها لترجي" bazılarında "وان شفاعتها لترجي" veya "توتضي", diğer bazılarında ise "تلك الغرائيق منها الشفاعة لترجي" şeklinde yer almıştır.

4. Hz. Peygamber, İslâm'ın ilk yıllarında Kâbe'de, müşriklerin saldırılarından emin olarak namaz kılamaz ve Kur'an okuyamazdı. Hatta bunlar bazı kereler ona saldırıda bile bulundular. Bu sebeple o, müşriklerin olmadığı zamanlarda veya geceleri Kâbe'de namaz kılardı. Dolayısıyla kıssanın, anlatıldığı şekliyle gerçekleşmesi mümkün değildir.

5. Müşriklerin Hz. Peygamber'e olan düşmanlığı, bu kadarcık bir söze aldanıp için iç yüzüne vâkıf olmaksızın hemen secdeye varmalarına el

³³ Fussilet 41/42.

³⁴ İbn İshak, Muhammed b. Yesâr el-Muttalibî, *Siratu İbn İshak*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1978, s. 178.

³⁵ Beyhakî, Ahmed b. el-Huseyn b. Ali b. Musa, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, II/445-446.

³⁶ Bkz. Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-Sahîh*, "Sucûdü'l-Kur'an", 17/4, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire 1400/1980.

vermeyecek derecede büyüktü. Şu hâlde; görünüşte Hz. Peygamber onlara muvafakat etmişse de, onların ilâhlarını tâzim ettiği hakkında nasıl bir görüş birliğine vardılar ve hatta secde ettiler.

6. Bu kıssa sahih kabul edilirse hadisin metninde tenâküz ve tezada düşülmüş olur ve sözün nazmı bozulur. Çünkü “ تلك الغرائق العلي وان شفاعتهن لترجي ” sözünden sonra “ أَلَكُمُ الذَّكْرُ وَلَهُ الْأُنثَىٰ تِلْكَ إِذَا قِسْمَةٌ ضِيزَىٰ إِنْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا ” (*Erkek size de, dişi O'na mı? Öyle ise bu çok insafsızca bir paylaşım değildir. Onlar ancak sizin ve atalarınızın (ilâh edindiğiniz şeylere) taktığınız isimlerdir. Allah, onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar (putperestler) yalnız zanna ve nefislerin arzusuna tâbi oluyorlar.*)³⁷ buyuruluyor. Bu ayetler, putların Allah katında hiçbir değerlerinin olmadığını gösterir. Hâlbuki “ تلك الغرائق العلي وان شفاعتهن لترجي ” ifadesi, onların yüce makamlarına ve şefaathlerinin ümit edildiğine işaret eder.

7. Müslüman olduklarını söyledikleri halde kalplerindeki hastalık sebebiyle en küçük bir şüpheye düştüklerinde irtidat etmek, münafıkların, inatçı müşriklerin ve zayıf kalpli cahil müminlerin âdeti iken, bu olaydan sonra böyle bir şeyin gerçekleştiği asla rivayet edilmemiştir. Eğer bu kıssa sahih olsaydı onun vesilesi ile Mekke müşrikleri üstün konuma gelebilirlerdi ve Yahudiler de “*Muhammed müşriklerin putlarını övdü ve onları Allah'a vesile olduğunu itiraf etti.*” diyerek bu olayı müminlere karşı delil gösterirlerdi. Nitekim Mirac kıssasında bunu yaptılar.³⁸

Hâsılı, Fahreddin Râzî'nin (ö. 1209), “*Bu kıssa zahiri boyutta kalan müfessirlerin rivayetidir, muhakkık ulema bunun mevzu ve bâtil olduğuna kail olmuşlar ve buna karşı Kur'an, Sünnet ve mâkul kelâm ile ihticac etmişlerdir.*”³⁹ dediği gibi Kâdî Beydâvî (ö. 1286) de bu rivayetin muhakkıklar nezdinde merdud olduğunu beyan etmiştir.⁴⁰ Kâdî İyâz (ö. 1149) da, bu ve bunun gibi haberlere, ancak garip rivayetlere meraklı olup kitaplarında sahih olan olmayan her şeyi alan müfessir ve tarihçilerin düşkün olduğunu ifade etmiştir.⁴¹ Râzî (ö. 1209) ve Kâdî İyâz'ın (ö. 1149) ortaya koyduğu ve yukarıda özetlenen deliller, garânîk kıssasının uydurma olduğunu ispat eder. Putlardan

³⁷ Necm 53/21-23.

³⁸ Ertuğrul, *age*, ss. 36-40.

³⁹ Râzî, *Tefsir*, XXIII/51.

⁴⁰ Beydâvî, Nâsiruddin Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut tsz., IV/75.

⁴¹ Kâdî İyâd, *eş-Şifâ*, s. 645.

nefret eden ve bu nefretini müşriklerin yüzlerine söylemekten çekinmeyen Resulullah Efendimizin bir gün sözlerini değiştirip putlardan şefaath ümit edileceği kanaatine varması imkânsızdır. Eğer bu doğru olsaydı iman edenlerden çoğunun irtidat etmesi tabii olurdu. Hâlbuki böyle bir durum söz konusu olmadı. Hatta içlerinde, bazı müşrikler tarafından teklif edilen himayeyi reddedecek kadar cesaret gösterenler oldu. Bu husus bile, kıssanın uydurma olduğunu anlamak için yeterli bir delildir.⁴²

Garânîk kıssasının birtakım âlimler tarafından sahih kabul edilmesinde, onun “sultanül-müfessirîn” İbn Abbas (ö. 68 H.) tarafından rivayet edilmesinin büyük etkisi vardır. Ancak bu konuda şu dikkate alınmalıdır ki İbn Abbas (ö. 68 H.), ahabın gençlerindedir. Hicretten üç sene önce dünyaya gelmiştir. Hz. Peygamber hicretin on birinci yılında vefat ettiğine göre onun vefatı esnasında henüz on üç yaşında bir delikanlı idi. Dolayısıyla hicretten önceki bir zamana ait olarak rivayet edilen garânîk vakasında bulunamayacağı açıktır. Ayrıca kendisine nispet edilmiş tefsir de ona ulaşan rivayetleri bir araya getirip yayınlayan müfessir Celaledin Süyûtî’ye (ö. 1505)⁴³ aittir.⁴⁴

İsmail Fenni’nin naklettiğine göre, son dönemde yaşayan meşhur âlimlerden Mısır müftüsü Muhammed Abduh (ö. 1905), Fatiha tefsirine ilaveten garânîk kıssasını ele aldığı makalesinde yukarıdaki delilleri sıraladıktan sonra şu noktaya parmak basar: “*Garnûk ve garnîk, sözlükte, siyah ve beyaz bir su kuşu olan turna; garnîk ise güzel beyaz genç anlamına gelir. Arapların putlarını garânîk diye isimlendirmeleri ne şiirlerinde ne de hitabelerinde yer almış değildir. Bu vasfın onların lisanında kullanıldığı, hiç kimseden nakledilmiş değildir. Gerçi Yakut’un Mu’cem’inde nakledilmiş ise de bu rivayet bir senede dayandırılmış ve sahih bir tarik ile maruf değildir. Kıssada müşriklerin secde etmeleri, Kur’an’ın fesahat ve belâgatinden kaynaklanmış olmalıdır.*”⁴⁵ Abduh (ö. 1905), bu hadisenin zındıkların uydurması olduğu görüşündedir.⁴⁶

⁴² Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, ss. 40-42.

⁴³ Süyûtî, Celâleddin, *ed-Durru’l-Mensûr fi’t-Tefsir bi’l-Me’sûr*, Merkezü Hicr li’l-Buhûs ve’d-Dirâsâti’l-Arabiyye ve’l-İslâmiyye, Kahire 2003, X/525-526.

⁴⁴ Ertuğrul, *age*, ss. 42-43. Ertuğrul’un bu iddiası doğru değildir. Çünkü İbn Abbas’ın tefsir rivayetlerini bir araya getirerek “Tenvîr’l-Mikbâs min Tefsiri İbn Abbas” adıyla yayınlayan, ünlü dil ve tefsir alimi Firuzabadi’dir.

⁴⁵ Bkz. Abduh, Muhammed, Mes’eletü’l-Garânîk ve Tefsîru’l-Âyât, *el-Menâr*, Kahire 1901, IV/81-99.

⁴⁶ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, s. 43.

Ertuğrul, muasırı Mısırlı Ferid Vecdi Efendi'nin (ö. 1954), 1321/1903 yılında Mısır'da basılıp neşredilen "*Safvetü'l-Beyân fi Tefsiril Kur'an*" adlı tefsirinden⁴⁷ naklettiği açıklamaya binaen şu görüşe varıyor: Garânîk kıssasının gerçek olduğu farz edilse bile " وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَّيْنَا " (Senden önce hiç bir peygamber göndermedik ki, bir şeyi arzuladığı zaman, şeytan onun arzusuna vesvese karıştırmış olmasın. Ama Allah, şeytanın karıştırdığını giderir ve ayetlerini sağlamaştırır. Allah alîmdir, hakimdir.)⁴⁸ ayetinde anlatıldığı gibi, şeytanın ilkâsı, (vesvesesi) derhal feshedildiği (etkisiz kılındığı) için bu, Hz. Peygamber'in ismet vasfına bir hâle getirmez. Yukarıdaki ayete göre, Hz. Peygamberin kalbine bu tür bir şeytanî ilkânın gerçekleşmesinin mümkün olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹ Buna göre putların övülmesi anlamına gelecek sözler Hz. Peygamberin kalbine gelmiş, o da bu sözleri Kur'an zannederek okumuş, sonra Cebrail gelerek onu uyarınca mahzun olmuştur. Allah da onu teselli için yukarıda zikrettiğimiz Hacc Suresinin 52. ayetini indirmiştir. Bu olay gerçekleşmiş ise, bu, ismet sıfatına hâle getirecek ve müminleri şüpheye düşürecek bir şey değildir. Çünkü peygamberler vahyi melekten alır. Şeytan ise, derece olarak melekler aşağısında olsa da o da ruhani bir varlıktır. Şeytanın ilkâsı ise meleğin ilhamına benzemez. Şu hâlde şeytanın bu kapıdan peygamberlere doğru girmesi mümkündür, ancak şeytan bunu yapar yapmaz Allah meleği gönderir. Yukarıdaki ayet gereğince şeytanın ilkâ ettiğini neshedip, silip, kendi ayetlerini tahkim eder. Ancak Hz. Peygamber, kendisine inzal olan ayetler arasına, bilerek ve kasdî olarak başka herhangi bir şeyi karıştırmış olması asla söz konusu olamaz.⁵⁰

İsmail Fennî Ertuğrul, yukarıda özetlediğimiz şekliyle, garânîk kıssasının gerçekleşmemiş olduğuna dair görüş beyan etmekte, ancak gerçekleştiği varsayılsa bile bunun, Hacc Suresi'ndeki ayet gereğince Hz. Peygamber'in ismet sıfatına zarar vermeyecek bir durum olacağını, bunun Hz. Peygamber'in kalbine yönelik bir şeytani ilkâ olacağını, ancak melek vasıtası ile bunun derhal düzeltilmiş olacağını ifade etmiştir. Bu çözüm yolu, garânîk

⁴⁷ İsmail Fennî Ertuğrul burada bir bilgi yanlışlığına düşüyor. Şöyle ki; Musa Kâzım Efendi'ye ait "*Safvetü'l-Beyân fi Tefsiril Kur'an*" adlı eserin Ferid Vecdi Efendi'ye ait olduğunu söylüyor. Oysa ki Ferid Vecdi'nin eserinin ismi "*Safvetü'l-İrfan fi Tefsir'l-Kur'an*"dır, daha sonra ise *el-Mushafü'l-Müfesser* olarak değiştirmiştir. Burada Ferid Vecdi'nin eserinden alıntı yapmıştır. Bkz. Ferid Vecdi, Muhammed, *el-Mushafü'l-Müfesser*, Metâbi' u'ş-Şa'b, Beyrut 1377, s. 441; Soysaldı, Mehmet, "Muhammed Ferid Vecdi, Tefsiri ve Tefsirdeki Metodu", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV/8.

⁴⁸ Hacc 22/52.

⁴⁹ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, s. 46.

⁵⁰ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, ss. 45-46.

kıssası hakkında eklettik ve ikna edici bir görüş olarak görünmektedir. Ayrıca, Necm Suresi'nin inişi esnasında Hz. Peygamber ile müşrikler arasında yaşanan ve sahih kaynaklarda zikredilen olayın gerçekten yaşandığı, ancak Garanik Kıssası'na konu olan kısmının kıssaya yapılan bir sokuşturma olduğu da isabetli ve önemli bir açıklamadır.

2. Kur'an'ın Muhtevası

Dozy'nin eserinde Kur'an'la ilgili olarak ele alınan konulardan en dikkat çekici olanları ve Ertuğrul'un da en ziyade üzerine durduğu iki temel konuyu ele almak istiyoruz. Bunlardan ilki Kur'an'ın üslubu, içeriğinde bulunan kıssalar ve tekrarlar, diğeri de onun lafzî i'câzı ve ayetleridne lügat hataları bulunduğu iddiasıdır. Dozy'nin bu konulardaki iddialarından bazılarının bizim kaynaklarda da yer aldığına işaret etmek istiyoruz.

a) Kur'an'ın Üslûbu, Kıssalar ve Tekrarlar

İsmail Fennî Ertuğrul, kitabında Dozy'nin, Kur'an'ın üslûbu hakkındaki iddialarına da yer verir. Dozy bu konuda özetle şöyle der: *“Ben şu kanaatteyim ki eski kitaplar içinde Kur'an kadar ifade zevki az olan, Kur'an kadar az aslı olan, Kur'an kadar aşırı derecede sözü uzatan usandırıcı bir kitap tanımıyorum. Hikâyelerinde bile –ki hikâyeler en iyi kısmıdır- pek çok tekrar var.”*⁵¹ Dozy, kıssalar bakımından Makâmât-ı Harîrî adlı eserin Kur'an'dan daha tercihe şâyân olduğunu ifade ederek iddialarına şöyle devam etmiştir: *“Kur'an'daki hikâyelerin çoğu Tevrat ve Zebur'da aynen mevcuttur, Hz. Muhammed şiiir sanatına aşına olmadığı için kısa ibarelerle secili nesr kullanmaya mecbur kalmış, en eski surelerde bu üslûba riayet ettiği halde sonra gereğinden fazla uzun ibareler yapmış ve kafiye hususunda pek çok yerde kayıtsızca davranmıştır. Bunlar da güzel olmak şöyle dursun, pek çok hataları ihtiva eder. Eğer bu hatalar Kelâmullah'ın dışında başka bir kitapta bulunsaydı şiddetle tenkit edilirdi. Kur'an'da aynı fikirlerin muhtelif kelimelerle sürekli olarak tekrar etmesi, Hz. Muhammed'in fikirlerini ifade etmek için uygun kelimeleri hemen bulamayıp defalarca denemeden sonra bulabilmesinden ileri gelir, çünkü onun lisanı yeterince fasih değildir. Kur'an'da Yahudi, Süryani ve Habeş dillerinden alınmış melez kelimeler bulunur, müfessirler bunların gerçek mânâlarını bilememişlerdir. Kur'an'da dil hataları eksik değildir. Arap dili ulemasının Kur'an'dan çok az alıntı yapmaları bundan kaynaklanır. Onlar, bu konudaki fikirlerini açıklamaya*

⁵¹ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, s. 85.

cesaret edememekle beraber Kur'an'a klasik bir kitap nazarıyla bakmazlar ve onu lisan hususunda istişhâda layık görmezler."⁵²

İsmail Fennî, Dozy'nin bu insafsız iddialarını cevaplamaya başlamadan önce Kur'an'ın bir hikâye kitabı olmadığına dikkat çekerek, onun yüce fikirleri, iyi ahlâk ve faziletleri ve hükümleri ihtiva eden bir kitap olduğunu ifade eder. Onda yer alan kıssaların amacı da önceden yaşamış olan peygamberlerin zamanında meydana gelmiş tarihî olayları insanların ibret nazarına sunup onları uyarmak ve Hz. Peygamber'e muhalefet ettikleri takdirde başlarına gelecek felaketleri haber vermektir. Kıssaların Kur'an'da yer almasının bir diğer sebebi de Hz. Peygamber'in, karşılaştığı düşmanlık ve sert muhalefetten dolayı -insan olması hasebiyle- kalbinde hâsıl olan hüzn ve sıkıntıyı gidermek ve onu zorluklara karşı hazırlamaktır. Bu kıssaların birtakımı önceki ilâhî kitaplarda da yer alır. Çünkü delil getirmek bakımından bütün ehli kitap tarafından kabul edilip ret ve inkârı mümkün olmayan hususları ortaya koymak ve zikretmek, elbette hikmet ve maslahata daha uygundur. Bunlar, insanları eğlendirmeye mahsus birtakım hikâyeler değildir. İnsan hayal gücü ile uydurduğu şeyşeri ne kadar süslerse süslesin veya genişletirse genişletsin, bunlarda tasvir edilecek olan şey hakikattir.⁵³

Fennî, açıklamalarını şöyle sürdürür: Makâmât-ı Harîrî edebî açıdan gerçekten emsalsiz bir kitaptır. Ancak incelenecek olursa bu kitabın muhtevası; Ebu Zeyd'in halka vaaz ederek aldığı paraları gizlice zevku safaya vermesi, tekrar para kazanmak için parayı övmesi, sonra da onu kötölemesi, çeşitli yalanlarla dolu sözleri ve edebî mahareti ve ayrıca çeşitli hilelerle edebiyat meraklısı olan birtakım zenginlerden para koparmasını sağlayan birtakım sıradan ve değersiz konulardan ibarettir.⁵⁴ Bunlar insan nefesine hoş gelen konular olsa da yukarıdan bir bakışla tetkik edilecek olursa, bunların ne kadar aşağı derecede olduğu anlaşılır. Kur'an-ı Kerim ise akıl ve ruhun ihtiyaçlarını karşılar. Harîrî'nin Makâmâtı bir iki defa zevkle okunabilir, ancak insan bunlardan pek çabuk usanır. Bir söz ne kadar nükteli, cinaslı veya komik olursa olsun ancak ilk defa işitildiği zaman zevk verir. Ancak tekrar edilirse usanç verir. En iyi yazılmış bir hikâye kitabını bile iki defa okuyan pek azdır. Ancak Kur'an-ı Kerim bütün edebiyat kitaplarından üstündür. Ondan enteresan bir hal, bir halâvet, bir ruhani zevk vardır. Mânâsını anlamayanlar

⁵² Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, ss. 85-86.

⁵³ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, s. 87.

⁵⁴ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, ss. 87-88.

bile onu okumaktan usanmaz. Fatıha Suresi’ni günde en az kırk defa okuruz. Ancak bu durum zerre kadar bir bıkkınlığa sebep olmaz. Lakin bunu ancak kalplerinde iman nuru olanlar bilebilir. Kâfir, münafık, fâsık ve fâcirler bilakis Kur’an’dan sıkılırlar. Çünkü onlar ancak nefsanî arzulardan hoşlanırlar.⁵⁵

Kur’an’daki kıssalardan⁵⁶ bazılarının Tevrat ve Zebur’da da yer alması, eleştiriye konu olabilecek bir durum değildir. Çünkü Kur’an geçmişte yaşamış milletlerin durumlarını, ibret ve uyanışa vesile olması için zikreder. Dolayısıyla bunların Yahudi ve Hristiyanların kendi kitaplarında yer alması pek tabii bir durumdur. Zaten Tevrat, Zebur ve İncil, İslâm nazarında Allah katından indirilmiş kitaplardır ve sonradan tahrif edilmeleri sebebiyle güvenilir kaynak olma vasıflarını kaybetmişlerdir.⁵⁷

Kur’an’daki tekrarlar konusuna gelince,⁵⁸ evet bazı gerekli durumlarda tekrarlar vaki olmuşsa da her tekrar, öncekini unutturacak şekilde mükemmel bir surette yapılmış olduğundan insana bıktırıcı gelmez. Bu da anlatılan hususları Hz. Peygamber’e hatırlatmak, onun sabır ve metanetini artırmak ve diğer pek çok hikmete mebnidir. Edward William Lane’in (ö. 1876) Arapça-İngilizce sözlüğüne yazdığı zeyille tanınan Stanley Lane Poole’un (ö. 1931) *“Le Kuran, sa poesie et ses Lois (1882)”* (Kur’an ve O’nun Şiir ve Kanunları) adlı Fransızca eserinde⁵⁹ *“Ancak gerçek şu ki, Kur’an’da, zannedildiği gibi ne tertip ve ne de intizam bulunmaması söz konusu değildir... Bu kitap, faydasız tekrarlarla demeyeceğim –çünkü öğüt verirken ve öğretirken “tekrar” gereklidir- lâkin bazı temel inanç esaslarının ve onları daha çok ispat etmek için bu inanç esaslarının uygulamalarının mükerrer beyanlarıyla doludur.”* diyor. Onun bu sözü nispeten insafli ve hakşinastır.⁶⁰

Ertuğrul şöyle devam eder: Kur’an’da bazı melez kelimeler varmış. Bunlar müfessirleri sıkıntıya düşürüyormuş. Müfessir Süyûtî’nin (ö. 1505) *“el-İtkân”* adlı eserinde açıkladığı gibi bu konuda ihtilaf vardır.⁶¹ Müfessirlerin çoğu, *“إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ”* (Düşünüp mânâsını anlamanız için biz onu Arapça bir Kur’an olarak indirdik.)⁶² ayetine dayanarak Kur’an’da Arapçanın

⁵⁵ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, s. 88.

⁵⁶ Bu konuda bkz. Mennâ’u’l-Kattân, *Mebâhis fi Ulûmi’l-Kur’ân*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2009, s. 279 vd.

⁵⁷ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, ss. 88-89.

⁵⁸ Bu konuda bkz. Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, Müessesetü’r-Risale Nâşirûn, Beyrut 2008, ss. 84-85.

⁵⁹ Poole’un bu eseri daha sonra Türkçeye çevrilmiştir. Bkz. Poole, Stanley Lane, *Kur’an Şiir ve Kanunları*, Terc. Avni Doğan, Ankara 1942.

⁶⁰ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, s. 89.

⁶¹ Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, ss. 288-300.

⁶² Yûsuf 12/2.

dışındaki dillerden herhangi bir kelime olmadığını ve başka dillere ait zannedilen kelimelerin ya ortak kelimeler olduğunu, ya da başka dillerden Arapçaya geçmiş olup uzun zamanlar geçmesi veya çok kullanılmaları sebebiyle Arapçalaşmış kelimeler olduğu görüşündedirler. Bazı âlimlerin bunların mânâlarını tam olarak anlamamalarının da Arap dilinin zenginliği sebebiyle tamamına vakıf olmanın mümkün olmamasından kaynaklandığı anlaşılır. Kur'an'da fesahat ve belagat açısından en küçük bir noksanlık olsaydı düşmanları tarafından itiraza konu olabileceksen, itiraz bir yana onun fesahatine hayranlık duymuşlardır. Bu kelimeler eski dönemlerde başka dillerden Arapçaya geçse de Kur'an'ın nazil olduğu dönemde bilinen ve kullanılan Arapça kelimeler arasında olduğu hususunda şüphe yoktur. Bilhassa İbranice, Arapçanın kardeşi olduğu için bu iki dil arasında günümüzde bile benzerlik olduğu malumdur.⁶³

Hız. Peygamber'in şiir bilmediği iddialarına gelince; evet, o bir şair değildi, Kur'an'da "وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُّبِينٌ" (Biz, o Peygamber'e şiir öğretmedik. Bu, ona yaraşmaz da. O(na verdiğimiz), ancak bir öğüt ve apaçık bir Kur'an'dır.)⁶⁴ buyurulmuştur. Kur'an şiirden daha üstün bir derecededir. Çünkü şiir, hayaller ve boş vehimler üzerine kurulu vezinli ve kafiyeli bir yaldızlı söz olduğu halde Kur'an-ı Kerim dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştıran pek çok hüküm ve hikmetlerle dolu bir semavi kitaptır. İnsanlığın maddi ve manevi kurtuluşunu sağlayan bütün vesileler onda yer alır.⁶⁵

Kur'an'da kafiye olması da gerekli değildir. Tekellüften azade olarak yer alan bazı kafiyeli ayetlerin uzunluğundan ve kafiye hususundaki kayıtsızlıktan ve hele Kur'an'da hatalar bulunduğundan bahsetmek, yalnız Kur'an hakkında değil, edebi sanatlar hakkında da büyük bir cehalete işaret eder. Kur'an kelâmullah olduğu için insan kelâmından farklı özellikler taşır. İfade üslupları içinde kısa kısa cümleler kullanmak (sebk-i mafsûl) ne kadar makbul ise, peş peşe gelen cümleler şeklindeki ifade üslûbu (sebk-i mevsûl) da yerine göre o kadar veya daha fazla tercihe şâyândır. Nikâh, talâk, miras gibi şer'î hükümlerden bahseden ayetler ile müjde veya uyarı veya bazı tarihi

⁶³ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, ss. 89-90.

⁶⁴ Yasin 36/69.

⁶⁵ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, s. 90.

olaylardan bahseden ayetler aynı ifade üslûbuna tabi olabilir mi? Bir kanun metninin ifade üslûbu bir edebi eserle aynı olur mu?⁶⁶

İsmail Fennî Ertuğrul bu konudaki görüşünü şu cümle ile özetlemiştir: Kur'an'daki pek çok ayet, tekellüften azade olarak kafiye halde gelmiş ise de onda hiçbir zaman kafiye gözetilmemiş ve hiçbir hakikat ve hikmet kafiye fedâ edilmemiştir.⁶⁷ Onun Kur'an kıssaları, onda yer alan tekrarlar ve ayetlerde yer alan, başka dillerden geçen kelimeler hakkında verdiği cevapların ilmî olarak derin açıklamalar içerdiğini iddia etmek mümkün değildir. Bunlar, daha çok sathi argümanlardır. Ancak, ortalama okuyucu için özet bilgi vermesi ve tutarlı olması, dikkat çekicidir.

b) Kur'an'da Hata İddiası ve Kur'an'ın Lafzî İcazı

İsmail Fennî'ye göre, Kur'an'da hata bulunduğunu söylemek, ancak hata işlemekten sıkılmayanlara yakışacak bir cürettir. Bilindiği gibi Arapça'nın günümüzde öğretilen sarf ve nahiv kuralları, hicri birinci asrın ikinci yarısında, Arapların diğer kavimlerle karışması neticesinde dilin bozulacağına anlaşılması üzerine belirlenmiş olup bu husus evvela Hz. Ali (ö. 661) tarafından tabiinden Ebu'l-Esved ed-Düelî'ye (ö. 688) emir ve havale edilmiştir. Bu kaideler başlangıçta fail, mef'ul gibi, cümlenin unsurlarına münhasır iken sonradan Sibeveyh (ö. 809), Kisâî (ö. 805) gibi âlimler tarafından genişletilmiştir. Araplar, dillerinin gelişmesine her şeyden çok önem vermişler ve bu gelişim, daha cahiliyet döneminde vücuda gelmiştir. Araplar daha kaideleri koymadan önce de bu kaidelere uygun olarak konuşuyorlardı. Ancak bu, dinlemek ve taklit etmek şeklinde oluyordu. Hatta Arap şiirinin dört tabakasından ilk üçü olan cahiliye, muhadramîn ve İslâmiyye tabakasındaki eserler "şevâhid", ve dördüncü tabaka olan müvelledîn tabakasındaki yazılmış şiirler de "emsile" olarak kabul edilmiştir. Ancak ilk dönemdekiler, hiçbir zaman dillerini kural ve kaidelere bağlamamışlardı. Bu sebeple bunların şiirlerinde, sonraki dönemlerde konulmuş kaidelere uymayan pek çok istisnalar vardır. Bu, onların hatalı olarak yazılmalarından değil, bu kuralların sonradan konulmasından kaynaklanır.⁶⁸

Kur'an'da hata olup olmadığını bihakkın ayırt edebilecek fesahat ve belagat erbabı, ancak onun indiği asırda mevcuttu. Hâlbuki o asırda yaşamış olan belagat ve fesahat âlimleri onda hata bulmak şöyle dursun, onun fesahat ve belagatinin benzersiz kemalini görmüşler ve bunların içinden birçoğu onun

⁶⁶ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, ss. 90-91.

⁶⁷ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, s. 91.

⁶⁸ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, ss. 91-92.

mucize olduğunu anlayarak İslâm dinini kabul etmişlerdir. Kur'an'daki lafızlardan birçoğunun Kur'an'ın indiği zamanda taşıdığı anlamlar, sonradan büsbütün değişmiştir. Mesela "te'vil" kelimesinin "tefsir" anlamına geldiği meşhur olmuşsa da bu kelime Kur'an'da başka anlamlarda da kullanılmıştır. Mesela "هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلَهُ..." (Onlar ise ancak, ("Görelim bakalım!" diyerek) Kur'an'ın bildirdiği sonucu (te'vilini) bekliyorlar. Onun bildirdiği sonuç gelip çattığı gün...) ⁶⁹ ayetindeki gibi "akıbet" ve "Kur'an'daki vaad ve vaidlerin doğruluğunun ortaya çıkması" anlamına gelmesi bu kabildendir. ⁷⁰

Bu yüce kitap üzerine, sonraki dönemlerde nice büyük âlimler ve lügat imamları tarafından tefsirler yazılmış ve ihtiva ettiği belagat ve i'câz vecihleri bunlarda şerh ve izah edilmiştir. Bu âlimlerin derin tetkiklerinden sonra Arap dili âlimlerinin usullerine daha çok bakıldığında "Kur'an'da dil hatalarının pek eksik olmadığı tedricen anlaşılacaktır." demenin bir hezeyandan başka bir şey olmadığı anlaşılacaktır. Kur'an'da bazı mahzûflar vardır ki bunlar i'câz ve belagatin en yüksek örnekleridir. Muhtemeldir ki Dozy'nin hata kabul ettiği şeyler, kendisinin, meziyetlerini takdir etmekten külliyan aciz kaldığı bu gibi ifadelerdir. Dozy bunu bilmediği gibi, Arap âlimlerinin Kur'an'dan pek çok misaller almalarının dahi onun şanını yüceltmek olduğunu da bilmiyor. Arap edebiyatı çok geniş olduğu için ona hakkıyla vakıf olan âlimler, Araplar içinde dahi çok nadir olduğu halde, bir yabancıнын fesahat ve belagati hakkında, aynı zamanda dil âlimleri olan müfessirlerin görüşlerine aykırı olarak fikir beyan etmesi büyük bir haddinî bilmezliktir. Bu konuda başka bir yol izlemek gereklidir. Aradan asırlar geçmiş olmasına rağmen Kur'an bugün hâlâ ellerimizdedir. ⁷¹ Şu ayetlere bakalım:

"وَإِذَا تَنَلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ" (Onlara karşı âyetlerimiz okunduğu zaman, "Duyduk, istesek biz de bunun benzerini elbette söyleriz. Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir" dediler.) ⁷²

"وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَىٰ عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا" ("(Bu Kur'an, başkalarından) yazıp aldığı öncekilere ait efsanelerdir. Bunlar ona sabah akşam okunmaktadır" dediler.) ⁷³

⁶⁹ A'raf 7/53.

⁷⁰ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, s. 93.

⁷¹ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, ss. 93-94.

⁷² Enfâl 8/31.

⁷³ Furkan 25/5. Ayrıca bkz. Ahkâf 46/7; Saff 61/6; Müddessir 74/24.

Bu ayetlerden anlaşılıyor ki Kur'an'ı işiten kâfirler, "Bu, önceki kavimlerin batıl sözleridir, insan kelâmıdır, biz de böyle şeyler söyleyebiliriz, bu sihidir." demişler, bunun üzerine tahaddî (meydan okuma) vuku bulmuş, yani onların aczini göstermek için muaraza edilmişler ki bu da üç ayette dile getirilmektedir.⁷⁴

Bu konudaki ayetler, kâfirlere önce on, sonra yalnız bir surenin benzeri getirilmesi suretiyle tahaddî vuku bulduğunu bildiriyor. Arap milleti fesahat ve belagati ile meşhur olduğu halde onun âlimleri arasında biri dahi buna muvaffak olamadı. Çünkü Kur'an onların tarz-ı fesahat ve nev-i belâgatlerinden değildi. Arap dil üsluplarından farklı, büsbütün başka ve yeni bir üslup üzereydi. Eğer buna kadir olsalardı elbette zaferlerini ilan etmeleri gerekirdi. Böyle bir muzafferiyete işaret eden hiçbir şey olmayıp, inkârcıların muharebe ve mücadeleye devam etmeleri bilakis bu konudaki acizliklerine kesin bir delildir. Çünkü doğal olarak daha kolay yolun seçilmesi gerekir. Buna göre savaş, onlara bir surenin benzerini meydana getirmekten daha kolay gelmiştir. Muallâka-i Seb'a'nın daha sonradan Kâbe'den kaldırılması da bu durumu teyit eder.⁷⁵

Nuh tufanının sona ermesini anlatan "وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكَ وَيَا سَمَاءُ أَفْلَعِي..." ("Ey yeryüzü! Yut suyunu. Ey gök! Tut suyunu" denildi. Su çekildi, iş bitirildi. Gemi de Cûdî'ye oturdu ve "Zalimler topluluğu, Allah'ın rahmetinden uzak olsun!" denildi.)⁷⁶ ayeti nazil olunca belagat ehlini çok etkilemiş ve "emîru's-şuarâ" diye anılan İmru'u'l-Kays'ın kız kardeşi, "Bu ayetin üzerine artık hiç kimsenin bir diyeceği kalmadı, kardeşimin şiri dahi övünülecek vasıfta olamaz." diyerek İmru'u'l-Kays'ın kasidesini Kâbe duvarından indirmiş ve ondan sonra diğer muallâkat dahi birer birer indirilmiştir.⁷⁷

Kâdî İyâd'ın eş-Şifa adlı kitabında anlatıldığına göre Hâlid b. Velid'in (ö. 642) babası, Kureyş'in zekâ ve fesahati ile tanınmış mensubu Velid b. Muğire (ö. 622), Hz. Peygamber'den "إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ..." (Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı... emreder...)⁷⁸ ayetini işittiğinde "Allaha yemin ederim ki bunda bir tatlılık ve güzellik var, kökü sabit, yukarısı meyvelidir. Bu insan sözü değildir." dedi. Kalbi yumuşadı ve İslâm'ı kabule meyletti. Yeğeni Ebu Cehil'in (ö. 624) yanına gitti. Ebu Cehil'in, onun Kur'an'dan hoşlanmasından

⁷⁴ Bu konudaki ayetler için bkz. İsrâ 17/88; Hûd 11/13; Bakara 2/23.

⁷⁵ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, ss. 94-96.

⁷⁶ Hûd 11/44.

⁷⁷ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, ss. 96-97.

⁷⁸ Nahl 16/90.

ve İslâm'a meyiletmesinden rahatsız olması üzerine ona “Allah’a yemin ederim ki Kureyş’te hiçbiriniz şiiri benim kadar bilmez. Muhammed’in söylediği şey bunların hiçbirine benzemiyor.” dedi.⁷⁹ Bir defasında da Ebu Cehil, hac mevsiminin yaklaşması sebebiyle insanları Kur’an’ı dinlemek ve Hz. Peygamber’e uymaktan men edecek tedbirleri görüşmek üzere Kureyş eşrafını toplayıp onlara, “Arap ileri gelenleri etraftan Mekke’ye gelmekte. Muhammed hakkında ne diyeceksiniz? Hep birlikte kararlaştırınız ki birbirinizi yalanlamayasınız.” dediğinde onlar “Kâhin deriz.” dediler. Velid, “Allah’a yemin ederim ki o kâhin değildir. Kâhinlerin zemzeme ve secisi onda yok.” dedi.⁸⁰ Bunun üzerine “Mecnun deriz.” dediler. Velid, “Mecnun da değildir, onda delilik ve vesvese yok.” dedi. Daha sonra, “Şairdir, deriz.” dediler. Velid, “Şair de değildir. Ben şiirin her çeşidini bilirim.” dedi. Nihayet “Sihirbazdır, deriz.” dediler. Velid, “Sihirbaz da değildir, onun düşümlmesi, üfürmesi yok.” dedi. “Ya ne diyelim?” diye sordular. Velid, “Onun hakkında bu gibi şeylerin tamamının bâtil olduğunu bilirim.” dedikten sonra, yine sihirbaz denilmesinin akla en yakın bir söz olacağını, çünkü onun sözünün sihir olup babayı oğlundan, kardeşi kardeşten, kocayı karısından, bir kimseyi aşiretinden ayırmakta olduğunu söyledi. Nihayet Kureyş’in ileri gelenleri ayrılıp yolların üzerine oturdular ve insanları Hz. Peygamber’i tasdik etmekten sakındırmaya başladılar. Bunun üzerine Velid’in kötülendiği “ذُرِّي وَمَنْ خَلَقْتُ وَجِيدًا” (Beni, yarattığım kişiyle baş başa bırak!)⁸¹ ve devamındaki ayetler nazil oldu. Muaviye’nin annesi olan Hind’in babası, müşriklerden Utbe b. Rabîa (ö. 633) ile Nadr b. Hâris ile cahiliye dönemi şairlerinden on iki kişi ile münâkaza⁸² etmiş güçlü bir şair olan ve ashabdan Ebu Zerr el-Gıfârî’nin (ö. 652) kardeşi olup sonradan İslâm’ı kabul eden Üneys de Velid gibi, Kur’an’ın insan sözüne benzemediğini itiraf etmiştir. “...فَأَصْدَعُ بِمَا تُؤْمَرُ...” (Öyleyse sana emredilene açıkça duyur...) ⁸³ ayeti okunurken iştmiş olan bir bedevi secdeye varmış ve onun fesahatine secde ettiğini söylemiştir. Bir başkası, “...فَلَمَّا اسْتَيْسَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا...” (Ondan ümitlerini kesince, kendi aralarında konuşmak üzere bir kenara

⁷⁹ Bkz. Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, s. 321.

⁸⁰ O dönemde kâhinler cinleri, zemzeme denilen, anlaşılmayacak bir gizli sesle telaffuz ettikleri secili sözlerle çağırırlarmış. Bkz. Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, s. 97.

⁸¹ Müddessir 74/11.

⁸² Münâkaza, şairlerin kabilelerini övmek ve düşman kabilelerin değerini düşürmek için söyledikleri şiirlerdir. Bu tür şiirlerin en meşhurları Ahtal (h. 90), Cerîr (h. 110), ve Ferezdak (h. 110)’a aittir. Vehbe, Mecdi; el-Mühendis, Kâmil, *Mu’cemü’l-Mustalahâtü’l-Arabiyye fi’l-luga ve’l-edeb*, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1984, s. 416.

⁸³ Hicr 15/94. Krş. Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, ss. 324-326.

çekildiler.)⁸⁴ ayetini işitince “Şehadet ederim ki hiçbir mahlûk bunun gibi söz söylemeye kadir olamaz!” demiştir. Kavminin temsilci heyetiyle birlikte Mekke’ye gelmiş olan Lebîd b. Rabî’â’nın (ö. 660) da Kâbe’de asılmış olan kendi kasidesinin yanında Hz. Peygamber’in emriyle asılmış olan Alâk Suresi’ni görünce “Bu kelâm mahlûk değildir!” diyerek hemen Hz. Peygamber’in huzuruna varıp Müslüman olduğu malumdur.⁸⁵

Kur’an’ın diğer bir i’câz hususiyeti de dinleyenlerin kalplerine Allah korkusu telkin etmesidir. Cübeyr b. Mut’ım (ö. 678), “İslâm dinini kabul etmeden önce Resulullah Efendimizin akşam namazında Ve’t-tûr Suresini okuduklarını işittim. “أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ” (Acaba onlar herhangi bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar? Yoksa kendileri mi yaratıcıdır?)⁸⁶ ayetinden “الْمُسَيِّرُونَ” kelimesine gelince az kaldı kalbim İslâm’a uçuyordu, yani kalbim korku ve şevkten kuşun kanatlarını çarpması gibi çarpmaya başladı.” demiştir.⁸⁷ Kureyş’in sözü dinlenen önderlerinden olup Hz. Peygamber’i, putları kötölemek ve hakaret etmekten vazgeçirmek için gönderilen Utbe b. Rabîa (ö. 633), ona vazgeçmesi için birtakım vaatlerde bulundu. Hz. Peygamber de “Ya Utbe! Sözü bitirdin mi? Şimdi de sen beni dinle!” diyerek Fussilet Suresi’ni okumaya başladı. Bunun üzerine o ne söyleyeceğini bilemeyerek ailesinin yanına dönmüş ve bir süre kavminin yanına gitmemiş olduğundan kendisine serzenişte bulunmuşlar, daha sonra da Utbe, yanlarına gidemediğinden dolayı onlardan özür dilemiş ve “Allah’a yemin ederim ki Muhammed bana öyle sözler söyledi ki kulaklarım onun benzerini hiç işitmemiştir. Ona karşı ne söyleyeceğimi hiç bilemedim.” demiştir.⁸⁸

Bu konuda daha pek çok sahih rivayetler vardır. Arapların önde gelenlerinin bu gibi itirafları ve nice belagat imamlarının bunları teyit eden açıklamaları, Dozy gibi yabancı biri tarafından, mensup olmadığı bir dil hakkında ortaya atılan iddiaların saçma sapan sözlerden başka bir şey olmadığı hususunda şüphe bırakmaz.⁸⁹

Kur’an, lâfzî güzelliği ve akıcılığı, mânâlarının ulviyeti, nazmının güzelliği, kelimelerinin tenasübü, i’câzı, bedaati gibi ne kadar fesahat ve belagat türleri varsa bunların hepsini i’câz özelliği ile ihtiva eder. Bütün bu özelliklerinin dışında, tahrif ve tağyirden korunmuş olma, ezber kolaylığı,

⁸⁴ Yûsuf 12/80.

⁸⁵ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, ss. 97-99. Krş. Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, s. 322.

⁸⁶ Tûr 52/35.

⁸⁷ Buhârî, *Sahîh*, “Tefsiru’l-Kur’an”, 4854; İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, XIII/238.

⁸⁸ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, s. 99. Krş. Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, s. 337.

⁸⁹ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, s. 99.

korku ve heybet vermesi, gaybî haberleri ve gizli halleri haber vermesi, münafıkların ve Yahudilerin gizli hallerini ortaya koyması gibi insan gücünü tamamen aşan birtakım mucizeleri ihtiva etmesi hasebiyle Arap dilinin üsluplarından farklı olan nazmı ve farklı üslûbu ile fesahat ve belagatin en üstün derecesindeki bir sonsuz mucize olduğunda hiç şüphe yoktur. İlk dönemlerde yaşayanlar, onun bir suresinin benzerini getirmekten aciz kaldıkları gibi, sonraki dönemdekiler ise buna kalkıştıklarında netice olarak acizliklerini itiraf etmeye mecbur olmuşlardır. Rivayet edildiğine göre Abbasi devleti döneminde yaşamış olan meşhur şair İbnül Mukaffa' (ö. 760) buna kalkışmışken yanından geçen bir çocuğun " وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكَ... " (*Ey yeryüzü! Yut suyunu... denildi.*)⁹⁰ ayetini okuduğunu işitince yazdıklarını silmiş ve "Şehadet ederim ki bununla mücadele edilemez. Bu insan sözü değildir." demiştir. Bunun gibi, zamanının en büyük fesahat ve belagat ehlinde olan Yahya b. Hakem de Endülü's'te böyle bir teşebbüse girişerek İhlâs Suresi'ne benzer bir şey yazmak istemişse de sonradan korkuya kapılıp tövbe istiğfar ederek vazgeçmiştir.⁹¹

İsmail Fennî, Kur'an'ın bu yönüyle ilgili olarak Bartelmy Sentiler'den (ö. 1895) bir alıntı yapmıştır. Bu alıntıda o şöyle söyler: "Bundan daha az önemli olmayan ve hakkında kolaylıkla bir fikir ortaya konulamayan diğer bir mesele de Kur'an'ın ifade üslûbudur. Fakat o hususta hiç değilse genel anlamda (sureti umumiyede) kabul edilmiş olan fikir kabul olunabilir. Kur'an'da, her ne kadar onda müellifinin hayatının devirlerine göre hayli farklar ayırt edilebilirse de Arapçanın kıyas kabul edilemez derecede şaheseri nazarıyla bakılabilecek şekildeki güzelliği, bütün âlemin birlikte verdiği karar gereğince konunun büyüklüğüne eşittir. Dilin mükemmelliği, ifadeyi hiçbir zaman beyan edilmesi gereken şeyin aşagısında bırakmamıştır. Biz Muhammed'in tilavetinin, bunları işitenlerin hepsine nasıl heyecan verdiğini biraz yukarıda gördük. Müteaddit ve beklenmedik ihtidalar ile güçlenen bu cazibenin, şiirin güzelliğine karşı o kadar hassas olan bir kavim nezdinde Muhammed'e çok yardımcı olduğunda şüphe edilemez. Muhammed bu sıradan şairlerle karıştırılmak korkusundan dolayı nazmen yazı yazmaktan kendini korumuştur. Geleneksel bir kıssaya inanılırsa Muhammed'in, nazmın tam kaidelerini bildiği bile kesin değildir. Lakin fikrin şiddeti, tasvirlerin parlaklığı, lâfızların güzelliği, itikatların yeniliği, bu karşı konulamaz nesirde diğer şeylerin noksanını ikmal ederdi ve akıllar ikna olmadan önce kalpler ona

⁹⁰ Hûd 11/44.

⁹¹ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, s. 100. Krş. Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, s. 338.

kapılırdı. Biz bu teshirin hiçbir vakitte bir kimse tarafından daha ileri götürülmediğine dahi inanmalıyız ve bu, din müessislerinin arasında Muhammed'in simasının kendisini hepsi arasında yükselten ve kimseye benzemez bir hale koyan bir fer'i hususisidir. Kur'an için, yazıldığı dilin en güzel abidesi kalmak pek büyük bir faidedir. İnsanlığın bütün dinî tarihinde buna benzer bir şey görmem. Kur'an'ın icra ettiği duyulmamış nüfuzu anlamak için bu mütalaayı gözden kaybetmemek lazım gelir. Araplar arasında bir adam hiçbir zaman böyle lafızlar ve tabirler işittirmemiş olduğu için onun Allah kelâmı olduğuna bir kat daha kolaylıkla inanıldı. Bunlara bigâne olan bizlere gelince, biz bu meziyetleri ancak tercümelemler sayesinde pek düşük bir derecede hissederiz. Fakat tercümelemlerin zaruri olan soğukluğuna rağmen sönmüş olan şule yine şiddetli bir şaşaa ile parlamaktadır. Biz Kur'an'ı, onu bize yaklaştıran tercümelemlerinden aynen nazar-ı mütalaaya alıp ondan kendisini bize yeterli bir hüccet ve munsıfane bir hakkaniyetle arz eden bazı başlıca fikirleri istihraç etmekle yetinmeye mecburuz.”⁹²

Ertuğrul, Kur'an'ın etkileyici üslubu hakkında, bir başka batılı şahsiyet olan Stanley Lane Poole'un (ö. 1931) sözlerini delil getirir. Poole, Kur'an hakkında yazdığı eserde, Kur'an'ın hiçbir kısmının aruz ilmine uygunluk taşımamasına rağmen normal bir nesir de olmadığını, şiirin pek çok özelliğini taşıyan bir belagat şekli olduğunu söyler. Kimsenin bu kitabı okurken heyecanlanmaktan uzak kalamayacağını ifade eder. Kur'an'da yer alan tekrarların hüznün ve sıkıcılık özelliği taşıdığını, bununla beraber insanı cezbeden bir sadeliğe sahip olduğunu vurgular. Bu kitabın, riyakârlıktan uzak olan bir insan kalbinin sözleri olduğunu, bu kalbin ise insanlığa sıra dışı etki yapmış olan bir insana ait olduğunu ifade ederek övgülerinin sonunda Kur'an'ın ilahiliğini reddeder.⁹³

Ertuğrul bu örnekleri verdikten sonra konuyu şu şekilde tamamlıyor: İşte görülüyor ki Kur'an'ı daha fazla tetkik etmiş olan bu âlimler, Dozy'nin açıkladığı fikrin tam tersi bir fikir ortaya atıyorlar ve onu “Arapçanın benzersiz bir şaheseri”, “nesrin şiir mahiyetini taşıyan bir çeşidi” ve “hiç kimsenin heyecansız okuyamayacağı bir kitap” addediyorlar.⁹⁴ O, oryantalistlerin Kur'an'da hata bulunduğu iddiasını, Kur'an'ın lügat ve belagat alanındaki üstünlüklerine ve benzerini getirmeleri için muarızlarına yaptığı meydan okumaya dayanarak cevap veriyor. Kur'an'a inanmayan muasırı müşrikler onun benzerini getirmek bir yana, onun belagat güzelliklerinden ve

⁹² Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, ss. 101-102.

⁹³ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, s. 104.

⁹⁴ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, ay.

nazmından etkilenmişler, bunu da itiraf etmekten geri durmamışlardır. Nakledilen rivayetlerde bu yerli yerince vurgulanmıştır. Kur'an'ın edebiyat ve gramer açısından hatalar içermek bir tarafa son derece etkileyici bir üsluba sahip olduğu konusunda batılı bilim adamlarının görüşlerinin delil olarak kullanılması, okuyucu üzerindeki etkiyi artırmıştır.

c) Kur'an'ın İnsanlar Üzerindeki Etkisi

İsmail Fennî'nin Dozy'den yaptığı bir başka alıntıda o şöyle der: *“Kur'an'ın, Muhammed'in muasırları üzerine az nüfuz ve tesiri oldu. Araplar medeniyet ve tekemmülün pek yüksek bir mertebesine ulaşmışlardı. Maddî olarak medenileşmeyi değil, aklî medenileşmeyi kastediyorum. Hâlbuki Muhammed başka taraflarda emsali pek çok bulunmuş olan bir cazibedar, bir heyecanperver bir radikal idi. Vatandaşlarından birçoğu âkıl, âlim kişiler idi. Zekâ ve hatta ahlâk bakımından ondan ileriydiler. Ortaya koyduğu dindarca duygulara çoğu muasırları lakayt kalıyorlardı. Filvaki Kur'an'ı güzel ve ulvi bulmak için inancın akli selimi işin başında söndürmüş olması lâzım geliyordu. Halkın büyük çoğunluğu ise imanın bu mertebesine henüz gelmemişti.”*⁹⁵

*“Kur'an ayetlerinin güya sebep olduğu o ihtidaların büyük kısmı tarihe değil dinî menkıbeler alanına dâhildir. Gerçekte tarih bize bildiriyor ki avam, Kur'an'ı ya pek az tanıyor veya hiç tanımıyordu. Ve Kur'an'ı tanımak için de hiçbir hevesleri yoktu.”*⁹⁶

Bu iddiaları İsmail Fennî özetle şöyle cevaplar: Eğer Dozy'ye göre medenileşme, insan yapımı olan putlara tapmak, birbirlerini sürekli olarak yağmalamak veya katletmek, her türlü hukuku ayaklar altına almak, bir kadını kendi aralarında ortak olarak eş edinmek, kız çocuklarını diri diri yere gömmek gibi acımasız, iğrenç ve vahşi adetler ise söyledikleri doğru olabilir. Lâkin Arapların kısa bir zaman içinde hakiki medeniyete ulaşmalarının, ancak İslâm dininin füyuzatı sonucunda olduğu, ispata hacet olmayan bir kazıyeei müsellemedir. Fahrul enbiya efendimizin bir kudret harikası olduğu da delile gerek olmayan bir hakikattir. Çünkü tarihte onun bir benzerini bulmak imkânsızdır. Kur'an'a gelince, bu kitap Hz. Peygamber'in muasırları üzerine bilakis pek büyük bir tesir icra etti. Hatta onları büsbütün değiştirdi. Onları şirk ve küfür karanlıklarından çıkarıp tevhid ve iman nuruna ulaştırdı. Onlara, yukarıda bazıları sayılan, hayvanlara yakışan kötü adetleri terk ettirip bunların yerine ahlâkî güzellikleri ve insani faziletleri öğretti. Ve nihayet

⁹⁵ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, s. 105.

⁹⁶ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, ay.

“...Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de O sizi oradan kurtarmıştı...”⁹⁷ ayetinde anlatıldığı üzere, onları birbirlerine düşman iken kardeş yaptı.⁹⁸

Bu şekilde hayvani davranışlara ve sapıklığa koşan adamları, fazilet ve insanlığın mücessem hali olmayı sözleri ve fiilleri ile hak eden insanlardan akıl, ve hatta ahlak olarak üstün kabul etmek, sonra da sırf İslâm dini sayesinde ahlâk, tavır ve hareketlerini büsbütün değiştirmiş ve bu din yolunda babaları, çocukları ve akrabaları ile savaşmak derecesinde fedakârlık göstermiş olan Arap milletine, “Hz. Peygamber’in dindarca duygularına lakayt kalıyordu.” demenin, insafsızlığın tahammül sınırlarını zorlayan bir küstahlık derecesi olduğunu kabul etmekte, en küçük bir hakşinaslık duygusuna sahip olanlar bile tereddüt etmezler.⁹⁹

“Kur’an’ı ulvi bulmak için inancın akli selimi söndürmesi lazım gelir”miş. Fakat halkın çoğunluğu imanın bu seviyesine gelememiş. Akıllı insanların nezdinde akli selim, insan ürünü olan putlara ibadet etmek ve önceden bahsi geçmiş olan çirkin ve menfur adetlere riayet değil, Cenabı Allah’ın vahdaniyetine inanıp onu ulûhiyetine layık olmayan noksanlardan tenzih etmektir. İnsanlığa yakışan şey de hayvani tabiatın gereğine uymak ve ona hizmet etmek değil, yüce ve faziletli işler yapma yolunda çaba ve gayret içinde olmaktır. Bu yolda inanç ve iman, akli selimi söndürmek söyle dursun, bilakis onu ıslah edip aydınlatma yoluyla, düştüğü cehalet ve dalalet derekesinden lâayık olduğu yüce hidayet mertebesine yüceltir. Vakıa herkesin yüce kemal derecesine ulaşması mümkün değilse de Arap milletinin çoğunun İslâm dininin kadir ve kıymetini anlamış oldukları, şirk ve küfrün ortadan kalkmış olmasıyla sabittir.¹⁰⁰

Ertuğrul, Dozy’nin, Kur’an’ın üslubundan etkilenecek Müslüman olma olaylarının uydurma hikayeler olduğunu ve o dönemin sıradan insanların Kur’an’ı tanımadıklarını ve bu konuda bir isteklerinin de olmadığı iddialarını da¹⁰¹ cevaplandırmıştır. Hz. Peygamber zamanında fesahat ve belagatin, Araplar nezdinde bir üstünlük ölçüsü olarak kabul edildiği ve bedevilerin bile

⁹⁷ Âl-i İmrân 3/103.

⁹⁸ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, ss. 105-106.

⁹⁹ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, s. 106.

¹⁰⁰ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, s. 107.

¹⁰¹ Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, s. 107.

dillerini iyi bildikleri herkes tarafından bilinir. Avam Kur'an'ın ihtiva ettiği yüce hükümlere ve harika lisan güzelliğine layıkıyla vâkıf olmasalar bile, onun Allah kelâmı olan bir mucizevî kitap ve bir hidayet nuru olduğunu pekâlâ takdir etmişlerdir. Böyle olmasaydı, alıştıkları adetlerini kesinlikle terk etmezler ve başıboş bir şekilde hayatlarını geçirmeyi bırakıp, İslam'ın getirdiği mükellefiyetlerin nefsin hevâsına hiç de hoş gelmeyen kayıtları altında yaşamayı tercih etmemeleri lâzım gelirdi.¹⁰² Ertuğrul, burada görülebileceği gibi, Kur'an'ın üslubuna dair bu çirkin iddialara karşı, ortaya çıkışından itibaren İslam tarihini delil getirmiştir. Bu, elbette doğru olmakla beraber, soru ve iddialara karşı ikna edici derinlikte olmaktan uzaktır.

SONUÇ

Oryantalistler, 11. yüzyıldan itibaren İslâm ve Kuran hakkında araştırmalar yapmışlar ve Kur'an aleyhinde yayınlar yapmışlardır. 19. yüzyıldan itibaren oryantalist çalışmalarda İslâm'a ve Kur'an'a yaklaşımları bakımından nisbî bir yumuşaklık yer aldığı dikkat çekmektedir. Ancak peşin hüküm ve duygusallıktan uzak kaldığı iddia edilen oryantalistler dahi, kin ve garazlarını satır aralarında da olsa belirtmekten kendilerini alamamışlardır. Çoğu oryantalistin eserlerinde, ne kadar tarafsız görünürlerse görünsünler yaptıkları çalışmalarda Hz. Peygamber'in peygamberliğinin sıhhati ve Kur'an'ın kaynağı ve onun vahiy mahsulü olup olmaması meselesi daima kendini göstermektedir.

İsmail Fennî Ertuğrul, dinî bilgileri yetersiz olan Müslümanların zihinlerinin Dozy'nin "İslâm Tarihi" adlı eserinden etkilenmesini önlemek için "Kitab-ı İzâle-i Şükûk" adlı eseri kaleme almış ve bu eserde, İslâm, Kur'an ve Hz. Peygamber hakkında ileri sürülen ve bugün de değişik şekillerde tekrarlanan itiraz ve hücumları dile getirerek cevaplandırmıştır. Bu fikirlerini ortaya koyarken Fransız felsefeci Barthelmy Sentiler'in (ö. 1895) "Muhammed ve Kur'an" adlı eserinden geniş ölçüde faydalanmıştır. Ertuğrul, Dozy'nin eserinde ele alınan, Hz. Peygamber'in bazı şahsî tasarrufları, onun sara ve isteri hastası olması, Bahîra ve Nastûra ile görüşmesi, Arap kabilelerinin korkudan iman etmeleri, kırtas olayı, garânîk vakası, Kur'an'ın üslubunun düzensiz olması, Kur'an'ın dilinin fasih olmaması ve onda gramer hatalarının bulunması, bazı ayetlerin Hz. Ömer'in arzusuna göre nazil olması, Kur'an kıssalarının Tevrat'tan alınması gibi iddiaları ele alarak

¹⁰² Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, ss. 107-108.

cevaplandırmaya çalışmıştır. Bu eser, akademik olmaktan çok, Müslümanların imanını kurtarmak ve tereddütlerini gidermek amacıyla yazılmıştır. Bu sebeple Dozy'nin iddiaları derinlikle ve sistemli olarak ele alınmaktan öte, Batılı yazarların da görüşlerine dayandırılarak sathî akfî deliller ve hadis rivayetleri yoluyla cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Konular ele alınırken delil olarak zikredilen hadislerin ve tarih bilgilerinin pek çok kez, ihtiva ettiği rivayetler sıhhat açısından çok güvenilir kabul edilmeyen eş-Şifâ kitabından nakledilmesi dikkat çekicidir. Bu hadislerin ve tarih bilgilerinin daha güvenilir kaynaklardan nakledilmesi beklenirdi. Eserin, yazıldığı dönemdeki benzerlerinden en önemli farkı, batılı yazarların iddialarının yine batılı bilim adamları ve edebiyatçıların açıklamalarına dayanarak cevaplandırılmasıdır. Ayrıca, Dozy'nin İslam Tarihi eserini değerlendirirken Abdullah Cevdet'in pek çok yanlış ve eksiklerle dolu tercümesinden değil, Fransızca aslından alıntılar yapması, eserin önemini artırmaktadır. Eser, dindar bir kalemin, Batılı kaynaklar da kullanılarak samimi duygularla yazılmış bir reddiyesi mahiyetindedir. Eseri, neşredildiği dönemde İslâm coğrafyasında büyük infiallere yol açan ve Osmanlı yönetimi tarafından tercümesinin basımı ve dağıtımı yasaklanan Dozy'nin İslâm tarihi adlı eserinin bir aksülameli olarak değerlendirebiliriz.

KAYNAKLAR

Abduh, Muhammed, Mes'eletü'l-Garânîk ve Tefsîru'l-Âyât, *el-Menâr*, Kahire 1901, IV/81-99.

Akdemir, Salih, "Müsteşriklerin Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed (SAV)'e Yaklaşımları, *AÜİFD*, XXXI/179-210.

Beyhakî, Ahmed b. el-Huseyn b. Ali b. Musa, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-Sahîh*, Kahire 1400.

Bulut, Yücel, "Oryantalizm", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII/428-437.

Bulut, Yücel, *Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi*, Yöneliş Yay., İstanbul 2002.

Bulut, Yücel, "Oryantalizmin Tarihsel Gelişimi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Marife*, Sayı 3, ss. 13-38.

Cerrahoğlu, İsmail, "Garânîk Meselesinin İstismarcıları", *AÜİFD*, XXIV/69-92.

Cerrahoğlu, İsmail, "Garânîk", *DİA*, İstanbul 1996, XIII/361-366.

Cerrahoğlu, İsmail, "Oryantalizm ve Batıda Kur'an ve Kur'an İlimleri Üzerine Araştırmalar", *AÜİFD*, XXXI/95-136.

Ebussuûd, İbn Muhammed el-İmâdî el-Hanefî, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitabî'l-Kerîm*, Mektebetü'r-Riyâdî'l-Hadîse, Riyad tsz.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Nasbu'l-Mecânîk li Nesfi Kıssati'l-Ğarâniik*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1996.

Ertuğrul, İsmail Fennî, *Kitab-ı İzâle-i Şükûk*, Orhaniye Matb., İstanbul 1928.

Ertuğrul, İsmail Fennî, *Hakikat Nurları*, Kâğıt ve Basım İşleri A.Ş., İstanbul 1949.

Ertuğrul, İsmail Fennî, *Maddiyyûn Mezhebinin İzmihlâli*, Orhaniye Matb., İstanbul 1928.

Ferîd Vecdî, Muhammed, *el-Mushafü'l-Müfesser*, Metâbi'u'ş-Şa'b, Beyrut 1377.

Gökkır, Bilal, "Oryantalist Literatürde Kur'an'ın Kaynağı Tartışmalarının Kaynağı Disiplinlerarası Bir Yaklaşım", *Bilimname*, Sayı 7, ss. 29-40.

İbn İshak, Muhammed b. Yesar el-Muttalibî, *Siratu İbn İshak*, Dârul'l-Fikr, Beyrut 1978.

İbn Kesîr, İmadüddin Ebu'l-Fidâ İsmail ed-Dimeşkî, *Tefsirul'l-Kur'ani'l-Azîm*, Mektebetü Evlâdî'ş-Şeyh littürâs, Cîze 2000.

Jules, Barthélemy-Saint Hilaire, *Mahomet et le Coran: précédé d'une Introduction sur les devoirs mutuels de la philosophie et de la religion. Le livre connaît un second tirage la même année*, Paris 1865.

Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, Câizetü Dübeyy ed-Devliyye li'l-Kur'ani'l-Kerim, Dubai 2013.

Karlığa, Bekir, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2004.

Mennâ'u'l- Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Müessetü'r-Risâle, Beyrut 2009.

Özdemir, Mehmet, "Dozy", *DİA*, İstanbul 1994, IX/515.

Öztürk, Mustafa, "Oksidentalizm Bağlamında Afgânî-Abduh Ekolü", *Marife*, Sayı 3, s. 43-69.

Poole, Stanley Lane, *Kur'an Şiir ve Kanunları*, Terc. Avni Doğan, Ankara 1942.

Râzî, Fahrüddin, *Tefsiru'l-Fahri'r-Râzî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981.

Said, Edward, *Oryantalizm*, Terc. Selahaddin Ayaz, Pınar Yay., İstanbul 1991.

Sıddık Hasen Han, *Fethu'l-Beyân fi Mekâsıdı'l-Kur'an*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut tsz.

Süyûtî, Celâleddin, *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsir bi'l-Me'sûr*, Merkezü Hicr lil Buhûs ved Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Kahire 2003.

Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risale Nâşirûn, Beyrut 2008.

Soysaldı, Mehmet, "Muhammed Ferid Vecdi, Tefsiri ve Tefsirdeki Metodu", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV/1-30.

Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an*, Mektebetü Hicr, Kahire 2001.

Uğur, Hakan, "Kitab-ı İzâle-i Şükûk", *Marife Dergisi*, Sayı 3, ss. 440-444.

Vehbe, Mecdi; el-Mühendis, Kâmil, *Mu'cemü'l-Mustalahâti'l-Arabiyye fi'l-luga ve'l-edeb*, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1984.

Zakzûk, Muhammed Hamdi, *el-İstişrâk ve'l-Halfiyyetü'l-Fikriyye li's-Sırâ'i'l-Hadârî*, Dâru'l-Menâr, Kahire 1989.

Zakzûk, Muhammed Hamdi, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı*, Terc. Abdülaziz Hatip, Işık Yay., İzmir 1993.

Zemaşerî, Carullah Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf*, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad 1998.